

**СІЛЬСЬКІ СТАТУТНІ ГРОМАДСЬКІ ТОВАРИСТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ВІДОБРАЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НА СТОРІНКАХ
«ВЕСТНИКА ХОРОЛЬСКОГО ОБЩЕСТВА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА»**

Громадські статутні сільськогосподарські товариства розглядаються нами як одна із форм громадської діяльності в аграрній сфері. Така активність, у свою чергу, є ознакою громадянського суспільства, процес формування якого відбувався в Російській імперії на початку ХХ ст., й відповідно, в Україні. Видання повітових товариств сільського господарства є важливим інформативним джерелом щодо розуміння історії сільських громадських об'єднань. Опубліковані матеріали на сторінках «Вестника Хорольского общества сельского хозяйства» лише частково забезпечують наші знання про стан (у кількісному та якісному вимірах) мережі статутних сільських товариств, і, зокрема, сільськогосподарських, які діяли у період Першої світової війни.

Ключові слова: громадянське суспільство, сільська громадська ініціатива, українське село.

Постановка проблеми. У період кінця XIX – початку XX ст. в українському селі відбувався процес становлення та діяльності громадських статутних організацій, серед яких були такі, які займалися питаннями розвитку сільського господарства через розповсюдження прикладного знання та удосконалені способи виробництва. В сучасній історіографії стосовно дослідження історії сільськогосподарських товариств (далі – СГТ) сформувався своєрідний хронологічний вакуум – маємо наукові роботи, які хронологічно завершуються передоднем Першої світової війни [10] та дослідження, які висвітлюють діяльність сільських об'єднань вже за радянських часів [9; 26]. Між тим, система СГТ була, з одного боку, важливою складовою громадського сільського руху кінця XIX – початку XX ст. й з іншого – явищем освітньо-просвітницького спрямування. Саме з метою комплексного розуміння історії сільських громадських об'єднань, і, зокрема сільськогосподарських статутних товариств, варто досліджувати їхню діяльність протягом усього періоду функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначимо, що питання подальшої, після 1913 р., діяльності чи не діяльності українських СГТ хоча б у межах окремих адміністративно-територіальних одиниць не стали предметом дослідження. Функціонування статутних об'єднань такого типу у період другої половини 1914–1916 рр. мало свою специфіку, яка полягала у частковому переорієнтуванні поглядів членів товариств на основний зміст їхньої роботи. Але, найперше, що повинен розуміти дослідник, це кількісні показники мережі СГТ. Іншими словами, потрібно з'ясувати, чи відбулися зміни у бік збільшення чи у бік зменшення числового показника сільських статутних громад та яким чином встановлена тенденція пов'язана із соціально-економічним становищем українського селянства в період світової війни. Цим же питанням у 1915 р. переймався Департамент землеробства, який був стурбований відсутністю надходження до губернаторів та до відповідних відділів центральної влади звітів про діяльність СГТ: «Не дивлячись на помітне зростання, за останній час, місцевих, особливо дрібних СГТ, їхнє зобов'язання щодо надання річних звітів, виконується з великим запізненням, а іноді, протягом кількох років, окремі товариства взагалі не надають їх. У випадку, якщо СГТ не надало звіту протягом шести місяців після звітного року ... то Товариство буде вважатися таким, яке зупинило свою діяльність» [16].

Саме тому варто розпочинати зі встановлення власне факту наявності кожного окремого СГТ у зазначений період, а потім переходити і до аналізу їхньої діяльності. Оскільки мережа СГТ станом на 1913 р. була достатньо чисельною, і в межах пропонованих матеріалів відсутня можливість щодо її повного аналізу, ми зупинилися, в якості прикладу, на одному з повітів Полтавської губернії – Хорольському.

Мета. Отже, наша мета полягає у з'ясуванні кількісного та якісного показників мережі СГТ, які діяли у період другої половини 1914–1916 рр. на території Хорольського повіту. Звітні матеріали, які можуть презентувати історію хорольських СГТ зазначеного періоду, є мінімально збереженими – на сьогодні маємо лише «Отчеты» за 1915 р. від Балаклійського [17] та Вергунівського [18] СГТ, згадки у окремих матеріалах земського друку та поодинокі відомості у губернській пресі. Саме тому основним джерелом, на яке ми спираємося, є друкований орган Хорольського товариства сільського господарства – «Вестник», який виходив протягом 1912–1916 рр. Зміст його сторінок є найбільш інформаційно-насичений матеріалами з життя селянства регіону, порівняно з іншими повітовими чи губернськими виданнями.

Виклад основного матеріалу. Перше СГТ у Хорольському повіті виникло у повітовому центрі 1892 р. Воно стало третім у Полтавській губернії після Полтавського (1864 р.) та Лохвицького (1886 р.) товариств сільського господарства. Інші товариства з'явилися лише через 10 років, починаючи з 1909 р. І вже станом на 1913 р. у повіті діяли 20 об'єднань досліджуваного типу [10, 17–18].

Достатньо довго сільське населення характеризувало СГТ як «малодіяльнісні, такі, які не відповідають покладеним на них завданням», називало їх «мертворожденними», «нежиттєвими». Звідси і характерний погляд на їхню діяльність: «великого значення для підняття загального рівня сільського господарства мати не можуть» [27, 13]. З метою популяризації ідеї необхідності і вигідності об'єднання селян в межах СГТ, на сторінках «Вестника» друкувалися статті, зміст яких був спрямований на роз'яснення сутності СГТ, напрямки його діяльності, а головне – доступно і зрозумілою мовою пояснювались переваги такого об'єднання для звичайного селянина [11].

Опрацювання змісту «Вестника» за період його існування, засвідчило з другої половини 1914 р. різке зниження кількості агітаційно-пропагандистського та звітно-інформаційного матеріалів. Зважаючи ще і на факти зменшення обсягу сторінок журналу та появу т.зв. військових матеріалів, кількість інформації про діяльність СГТ теж помітно зменшилась. Редакція журналу друкувала матеріал, який надходив безпосередньо від самих громадських об'єднань. В умовах економічно-соціального напруження це могло дозволити собі лише повітове Хорольське товариство сільського господарства. На шпальтах «Вестника» зафіксована інформація про поточну діяльність цього Товариства у воєнний період. Наприклад, на одному із засідань, у 1914 р., члени Товариства розглядали питання про шляхи надання допомоги родинам тих, хто був мобілізований на війну «із запасу». Так, Товариство «визнало своїм обов'язком узяти на себе турботи про ті господарства, які залишилися без працівників, а також піклування про малолітніх дітей, які залишилися без батьків». З цією метою Товариство планувало оголосити збір коштів на реалізацію запланованих дій [13, 35; 22]. Через рік, 20 червня 1915 р. збори знову розглядали питання допомоги таким сім'ям. Зокрема, член Товариства В. Агте запропонувала допомогти зазначеним родинам при збиранні врожаю хлібних злаків. Товариство не знайшло іншого шляху як спрямувати цю пропозицію до центрального комітету повітового земства. Натомість, тут же було проголосоване питання про збільшення плати секретареві Товариства з причини «сильного здорожчання життя» [25]. Відомо і про загальні збори членів Товариства, які відбулися у лютому, а чергові збори – у березні 1916 р. На них традиційно був заслуханий звіт за попередній 1915 р., обговорений кошторис на 1916 р., заслухана доповідь секретаря товариства С. Одинцова «Про лікарські рослини» [6]. Турбота про сільське господарство повіту, зважаючи на військовий час, знайшла свій вияв у делегуванні голови Товариства Н. Устимовича до очільників повіту з метою клопотати про спрямування до Хорольського повіту полонених для забезпечення достатньою кількістю сільськогосподарських робітників [7].

Таким чином, як засвідчують повідомлення у «Вестнике», Хорольське товариство сільського господарства продовжувало свою діяльність принаймні до 1917 р. Через журнал відбувся і своєрідний інформаційний діалог між Товариством та селянами – на шпальтах часопису Товариство повідомляло населення повіту про важливі події для селян, наприклад, про призначення нового повітового ветеринарного лікаря, про початок приймання від населення лікарських рослин, тощо [1; 2; 4; 5].

Окрім Хорольського товариства сільського господарства ми виявили ще один звіт, за жовтень 1914 р. – Родіонівського, в якому подавалась інформація про успішну діяльність Товариства [24]. Що ж до матеріалів, які підтверджують функціонування інших СГТ у повіті, маємо звіт повітової земської управи про місцезнаходження заплідних пунктів, серед яких згадуються і заплідні пункти наступних СГТ: Другобреусівського, Зубанівського, Криворудського, Новоіванівського, Оболонянського, Рокитянського, Худоліївського, Балаклійського, Білоцерківського, Вергунівського, Великолипнягівського, Горошинського, Кузубоєлизаветинського, Остап'ївського, Покровобогачанського, Родіонівського, Сухорабівського, Трубайцівського та Іванівського [12]. Таким чином, ми можемо констатувати, що на початок 1915 р. у Хорольському повіті діяла мережа СГТ у складі 20 одиниць. Стосовно відповіді на питання про зміст їхньої діяльності, «Вестник» її дати не може.

Також стверджуємо, що окремі матеріали «Вестника» є важливим джерелом, яке може бути використане у вивченні СГТ інших повітів Полтавської губернії. Наприклад, інформація про проведення сільськогосподарських виставок на території губернії, засвідчує факт активного функціонування у другій половині 1914 р. таких СГТ: Лютенського та Берестівського Гадяцького повіту, Куликівського Кобеляцького повіту, Лучанського, Жабківського, Чорнуцького Лохвицького повіту, Зачепилівського та Старовірівського Костянтиноградського повіту, Волчківського Лубенського повіту, Яблунівського, Кантакузівського та Бирлівського Пирятинського повіту, Байрацького Полтавського повіту, Волошинівського, Великобубнівського, Хустянського та Бобринського Роменського повіту [29]. При цьому потрібно зазначити, що відомості стосовно Лютенського, Лучанського, Жабківського, Чорнуцького, Старовірівського, Бирлівського, Кантакузівського, Волошинівського та Великобубнівського на сторінках «Вестника» є єдиними, які підтверджують діяльність цих об'єднань у 1914 р. А у випадку Зачепилівського СГТ – взагалі єдине свідчення його наявності та функціонування, не беручи до уваги узагальнюючих праць.

З метою інформування населення про статутний рух у повіті «Вестник» розміщував інформацію і про діяльність благодійних організацій, наприклад Оболенського церковно-парафіяльного комітету з надання допомоги родинам осіб, які були мобілізовані на війну [19]. У звітах про їхню діяльність дуже ретельно (кількість та асортимент) повідомлялось про надходження грошових чи натуральних пожертв до комітету, списки жертвователів.

Періодично на сторінках журналу друкувався матеріал про відкриття або можливу появу нових об'єднань. Наприклад, 13 листопада 1914 р. був зареєстрований «Статут» відділу бджільництва при Хорольському товаристві сільського господарства [30], діяльність якого успішно продовжувалась у наступні роки. Відділ регулярно проводив свої засідання, на яких обговорювалися питання необхідного об'єднання усіх бджолярів повіту та можливої допомоги щодо поширення бджолярства як допоміжного виду господарювання [23]. У серпні 1916 р. Відділ, зважаючи на несприятливі погодні умови та можливість загибелі великої кількості бджіл від відсутності їхньої кормової бази, звернувся до Хорольської повітової земської управи з проханням виділити 1000 пудів цукру на підтримку бджолярів [14]. Знаємо, що у 1916 р. при Пирятинському повітовому сільськогосподарському товаристві запрацювала «практична школа виробів із ситняка та лози» [20]; у цьому ж році планувалося відкрити Хорольський відділ Товариства захисту тварин, мета якого полягала у «запобіганні та ліквідації жорстокої поведінки щодо тварин» [15].

Також «Вестник» подавав інформацію про рішення засідань Полтавського губернського земства, які стосувалися функціонування статутних громадських об'єднань: у 1915 р. земство рекомендувало громадським та кооперативним товариствам на період літніх сільськогосподарських робіт долучитися до організації сільських дитячих ясел [28]; у 1916 р. запрошувало на навчання членів СГТ на курси з основ городництва, вирощування, заготівлі та зберігання насіння [3]. Підіймалися питання взаємостосунків сільських фінансових (кредитні спілки та споживчі товариства) та громадських організацій (сільськогосподарських товариств) в умовах війни [8; 21].

На сторінках «Вестника» в якості реклами-інформації повідомлялось про можливість підписки на те чи інше видання. Окремі з таких інформлистів є додатковим джерелом з історії вивчення СГТ не лише України, але й усієї Російської імперії. Серед українських товариств свої видання презентували Імператорське товариство сільського господарства Південної Росії, м. Одеса («Листок пчеловода»), Костянтиноградське СГТ, Полтавської губернії («Константиноградские сельскохозяйственные известия»), Роменське СГТ, Полтавської губернії («Ромен»), Чернігівського СГТ «Селянин». Серед загальноросійських сільськогосподарських організацій нами зафіксована активна видавнича діяльність наступних: Островського СГТ, Псковської губ. («Листок Островского общества сельского хозяйства»), Яранського бджільничого товариства, Вятської губ. («Яранское пчеловодство»), Астраханського СГТ («Сельское хозяйство Астраханского края»), Саратовського СГТ («Саратовский садовод»), Західно-Сибірського СГТ, м. Томськ («Сибирское сельское хозяйство»), Симбірського СГТ («Симбирский хозяин»), Приморського СГТ, м. Владивосток («Приморский хозяин»), Богучарського СГТ, Воронежської губ. («Вестник Богучарского общества сельского хозяйства»), Донського товариства бджільництва («Степное пчеловодство»), Саратовського товариства садівників («Саратовский садовод»), Імператорського Кавказького товариства сільського господарства «Кавказского хозяйства», Російського товариства шанувальників садів («Сад та город»), Тульського товариства бджолярів («Опытная пчелосек»), Каїнського СГТ, Томської губ. («Каинский сельскохозяйственный вестник»), Манжурського СГТ, м. Харбін («Сельское хозяйство в Манжурии») та ін.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи вище викладений матеріал, наголосимо, що громадські статутні сільськогосподарські товариства розглядаються нами як одна із форм громадської діяльності в аграрній сфері. Така активність, у свою чергу, є ознакою громадянського суспільства, процес формування якого відбувався в Російській імперії на початку ХХ ст., й відповідно, в Україні. Видання повітових товариств сільського господарства є важливим інформативним джерелом щодо розуміння історії сільських громадських об'єднань. Разом з тим, ми розуміємо, що для реконструкції такої історії та її аналізу необхідно залучати й інші види джерел. Опубліковані матеріали на сторінках «Вестника Хорольського общества сельского хозяйства» лише частково забезпечують наші знання про стан (у кількісному та якісному вимірах) мережі статутних сільських товариств, і, зокрема, сільсько-

господарських, які діяли у період Першої світової війни. Хоча, при цьому, зміст окремих публікацій є достатньо важливим для відтворення усєї мережі українських СГТ. Переконані, що саме це завдання і є достатньо перспективним для подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. [Хроника] // Вестник Хорольского общества сельского хозяйства (далі – ВХОСХ). – 1916. – № 16. – С. 3.
2. [Хроника] // ВХОСХ. – 1916. – № 17. – С. 3.
3. [Хроника] // ВХОСХ. – 1916. – № 21. – С. 15–16.
4. [Хроника] // ВХОСХ. – 1916. – № 6. – С. 13.
5. [Хроника] // ВХОСХ. – 1916. – № 7. – С. 18–19.
6. «О Лекарственных растениях». Доклад, читанный на общем собрании Хорольского общества сельского хозяйства 13 марта 1916 г. Секретарем Общества С. А. Одинцовым // ВХОСХ. – 1916. – № 9. – С. 16–18.
7. Годичное собрание Хорольского общества сельского хозяйства // ВХОСХ. – 1916. – № 5. – С. 18–19.
8. Жарков В. Сельскохозяйственные товарищества и артели и польза их учреждения / В. Жарков // ВХОСХ. – 1915. – № 21. – С. 1–3.
9. Журба М. А. Громадські об'єднання українського села: етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності (20–30-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. А. Журба. – Донецьк, 2003. – 35 с.
10. Зинченко Т. В. Мало-районные сельско-хозяйственные общества Полтавской губернии / Т. В. Зинченко. – Полтава : тип. Губ. земства, 1914. – 319 с.
11. Іл-ко А. С. Сельскохозяйственные общества и крестьянская жизнь / А. С. Іл-ко // ВХОСХ. – 1916. – № 9. – С. 3–10.
12. Местонахождение и состав случайных пунктов Хорольского уездного земства на 1.01.1915 г. // ВХОСХ. – 1915. – № 1–2. – С. 26–36.
13. О помощи семьям лиц, призванных на действительную военную службу, больным, раненым, вдовам и сиротам // ВХОСХ. – 1914. – № 15–19. – С. 35–37.
14. Общее собрание отдела Пчеловодства Хорольского общества сельского хозяйства // ВХОСХ. – 1916. – № 16. – С. 16.
15. Общество покровительства животным, его цели и задачи // ВХОСХ. – 1916. – № 14. – С. 4.
16. От департамента земледелия // ВХОСХ. – 1915. – № 8. – С. 19–20.
17. Отчет Балаклийского общества сельского хозяйства Хорольского уезда, Полтавской губ. за 1915 год. – Хорол : тип. Ш. Д. Хайкина, 1916. – 18 с.
18. Отчет о деятельности Вергуновского общества сельского хозяйства за 1915 г. – Хорол : тип. Ш. Д. Хайкина, 1916. – 21 с.
19. Отчет Оболенянского Церковно-Приходского Комитета о семьях лиц, призванных на войну с 22 августа 1914 г. по 1 января 1915 г. // ВХОСХ. – 1915. – № 4. – С. 14–16.
20. Положение о практической школе изделий из ситянка и лозы Пирятинского уездного сельскохозяйственного общества Полтавской губернии // ВХОСХ. – 1916. – № 23. – С. 18–20.
21. Прідатко. О взаємовідносинах кооперативів / Прідатко // ВХОСХ. – 1914. – № 1–2. – С. 11–13.
22. Протокол заседания Хорольского общества сельского хозяйства, 21 июля 1914 г. // ВХОСХ. – 1914. – № 15–19. – С. 33.
23. Протокол общего собрания Отдела пчеловодства при Хорольском обществе сельского хозяйства 27 марта 1915 г. // ВХОСХ. – 1915. – № 7. – С. 18–19.
24. Протокол общего собрания Родионовского с. х. об-ва от 22 октября с. г. // ВХОСХ. – 1914. – № 20. – С. 21–22.
25. Протокол общего собрания Хорольского Общества сельского хозяйства 20 июня 1915 года // ВХОСХ. – 1915. – № 13. – С. 18–19.
26. Свистович С. М. Громадські об'єднання України в політиці більшовицького режиму (20–30-ті рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / С. М. Свистович. – Донецьк, 2007. – 36 с.
27. Сельско-хозяйственные общества // ВХОСХ. – 1914. – № 11. – С. 13–14.
28. Совещание инструкторов-кооператоров при Полтавской губернской земской управе с 9-го по 12-е июня 1915 г. // ВХОСХ. – 1915. – № 16. – С. 1–10.
29. Список сельско-хозяйственных выставок, устраиваемых в Полтавской губернии в 1914 году // ВХОСХ. – 1914. – № 13. – С. 17–19.
30. Устав Отдела пчеловодства при Хорольском обществе сельского хозяйства : [Утв. 13 ноября 1914 г.] // ВХОСХ. – 1914. – № 23. – С. 11–16; № 25. – С. 3–8.

Одержано редакцією 27.11.2014
Прийнято до публікації 25.12.2014

Аннотація. Сылка О.З. *Сельские уставные общественные сообщества Украины в условиях Первой мировой войны: отражение деятельности на страницах «Вестника Хорольского общества сельского хозяйства».* Общественные уставные сельскохозяйствен-

ные сообщества рассматриваются нами как одна из форм общественной деятельности в аграрной сфере. Такая активность, в свою очередь, является признаком гражданского общества, процесс формирования которого происходил в Российской империи в начале XX в., и соответственно, в Украине. Издание уездных сообществ сельского хозяйства является важным информативным источником в понимании истории сельских общественных объединений. Опубликованные материалы на страницах «Вестника Хорольского общества сельского хозяйства» лишь частично обеспечивают наши знания о состоянии (в количественном и качественном измерениях) сети уставных сельских обществ, и, в частности, сельскохозяйственных, которые действовали в период Первой мировой войны.

Ключевые слова: гражданское общество, сельская общественная инициатива, украинское село.

Summary. Sylka O. *The activity of rural public organizations during the World War I on the pages of «Vesnyka Horolskij society of agricultural sector».* The activity Ukrainian rural initiative on the organization of the public charter societies (non-profit) is fixed from the late nineteenth century. Given the peculiarities of the «Statutes» their activities distinguishes from the activities of cooperative societies that operate in parallel. In the World War I, direction and scope of work of these associations are modified in various ways. One of the information sources, covering their activities were public edition statutory societies county level. In some cases, these materials are the only evidence of the existence of the social movement in Ukraine to rural administrative and territorial level during the 1914–1917. The statutory public agricultural societies are considered by us as a form of social activity in agriculture. This activity, in turn, is a sign of civil society, the process of forming of which took place in the Russian Empire in the beginning of 20th century and accordingly, in Ukraine. Publication of the county agricultural societies are an important information source in understanding the history of rural associations. The published materials on the pages of «Vesnyka Horolskij society of agricultural sector» only partially provide our knowledge of the state (in quantitative and qualitative dimensions) network statutory rural communities, and particularly agriculture, which operated during First World War I.

Key words: civil society, rural public initiative, Ukrainian village.